

TURINYS

Pratarmė. Valentinas Sventickas	9
Ar indas neišsilieja žemyn?	13
Gėlės ne tik žydi	21
Ką išsaugosime vaikams...: apie kultūros saugą	25
Savita ir nepakartojama	32
„O štai kalbėtis, diskutuoti mes jau nebemokame...“	37
Visuomenę sudomino žinia...	39
Sąjūdžio II suvažiavime, po to ir Gedimino aikštėje surengtame mitinge nepasakyta M. Martinaičio kalba	40
Šovinizmas ar demagogija?	44
Marcelijus Martinaitis, Aloyzas Stasiulevičius: Atgaivinti tradiciją	48
<i>Savaitė</i> . Prie Naujųjų slenksčio	50
Gali nugriauti pusę Vilniaus...	54
Rinkimų išvakarėse	57
Knyga ir Sąjūdis	61
Vespremo iniciatyva – laikas telktis draugėn!	63
TSRS liaudies deputato Marcelijaus Martinaičio kalba Lietuvos TSR Aukščiausiosios tarybos vienuoliktojo šaukimo tryliktosios sesijos penktajame posėdyje 1989 09 28	66
TSRS liaudies deputato Marcelijaus Martinaičio kalba Lietuvos TSR Aukščiausiosios tarybos vienuoliktojo šaukimo penkioliktosios sesijos posėdyje	69

Tiesos angelo globoje	74
Ubago lazdos mokestis	84
Ties paradiniais Kremliaus vartais	90
Ar prisiviliosime geltonąjį velnią?	95
<i>Savaitė.</i> „Jau skaičiuojamos paskutinės vasaros dienos“	99
<i>Savaitė.</i> „To buvo galima laukti“	102
Nepalikime ir pjedestalų	106
Kalba ne žodžiai, kalba – faktai	111
Visi dubenys prisipildė rūstybės	113
<i>Savaitė.</i> „Dvi savaites politikos nebuvo“	115
Lietuva atidarė aruodus	118
Vakar ir rytoj	119
Užmiršta dabartis	123
<i>Savaitė.</i> „Tikėjaušis šiek tiek išsivalyti nuo politikos“	126
Apie kalbančio žmogaus reabilitavimą	129
Valstybės vyrai, dar kartą aū!..	133
Niežai	137
Jūšalo iškelti akmenys	143
Kregždės lizdas saugo namus	148
<i>Savaitė.</i> „Beveik mėnesį gyvenome šalyje, kurioje tiltai buvo pakelti“	153
Lietuvių kalbos fondas	156
<i>Savaitė.</i> „Orai padvelkė rudeniū“	158
O! pozicija	161
<i>Savaitė.</i> „Tikriausiai Lietuva jau tapo žymiausia varj eksportuojančia šalimi...“	164
<i>Savaitė.</i> „Tylų Kūčių vakarą nekalbama apie politiką“	167
Kada praeis praeitis?	170
Žodžiai į širdį	175
<i>Laisvojoj Europoj.</i> „Mums įprasta pergalėse ieškoti...“	177
Įslaptintų ryšių legalizavimas (Santaros–Šviesos konferencija)	179
Ties tautos namų slenkščiu	186
Lietuviška utopija	190
<i>Laisvojoj Europoj.</i> „Ką prisimena knyga, pradėjusi gyventi dabartimi...“	197

<i>Laisvojoj Europoj.</i> „Prasidėjo rudeninis pinigų skaičiavimo metas...“	201
<i>Laisvojoj Europoj.</i> „Metų pabaiga ir Naujųjų pradžia lekia kalėdiniu sniegu...“	204
<i>Laisvojoj Europoj.</i> „Peržengta riba, už kurios veikia kiti įstatymai...“	207
<i>Savaitė.</i> „Sugrįžimo liepa“	210
<i>Laisvojoj Europoj.</i> „Didžiausi mūsų žemės turtai yra kapai...“	213
Ar galvos išaugins pilvus?	216
<i>Laisvojoj Europoj.</i> „Pastaruoju metu...“	220
Svarbiausias demokratijos požymis	224
Ties bedugne	226
Lietuviški paradoksai / <i>Lithuanian paradoxes</i>	229
<i>Advento apmąstymai.</i> Jie jau čia	234
Marcelijus Martinaitis: „Lietuvos žmonėms linkiu pakantumo“	236
Lukiškės vietoje Turniškių	240
Nuo 22 valandos Vilnių valdo kriminalinės padugnės	242
<i>Laisvojoj Europoj.</i> „...jeigu Darius ir Girėnas būtų likę gyvi...“	246
Išlaisvinto pykčio sindromas	248
[Be pavadinimo]	251
Vienos nakties trajektorijos	255
Susiglauskite, dainos	261
Kuo bus sveriamas Lietuvos mokslas	263
Rinkimų olimpiadai baigiantis	269
Atgaivinkime istorinę savastį	271
Žmogaus išsivadavimas glūdi viduje	274
Atstatykime Lietuvos Valdovų rūmus	281
Visur ir niekur	284
„Iki Sąjūdžio ir po jo“	287
Kūrybinės ir biografinės atodangos ir uždangos	293
Regioninės kultūros vaidmuo ugdant pilietinę visuomenę	299
Karas dėl televizijos	309
Kur Lietuvoje ieškoti inteligento	314
Apie Lietuvos atradimą Europoje	319
Tado Blindos sindromas	323

Baltijos kelias / <i>The Baltic Road</i>	325
Apie mitologiją ir veršelių maitinimą	330
Elitas ir uniforminė kultūra	337
Inteligentija ir politika	345
Vėliava vasaryje	349
Didžiųjų patamsių metas	351
Atrandame ar prarandame?	354
Nuo Balbieriškio iki Gugenheimo	363
Apie nekrologų rašymą bei skaitymą	371
100 valstybingumo žodžių	377
Vilniau, kaime mano...	383
Iki Sąjūdžio ir po jo	394
Rašytojas ir maištas. Maišto sutramdymas	414
Žodis ir jo pavidalai	420
Juodoji skylė virš Lietuvos	426
Apie Vėlines arba lietuviškąją martirologiją	434
Rašytojo sutramdymas	439
Kultūros kongresas: atrandame ar prarandame	445
„Kasdynines mūsų dūnas dūk mažai šiandien“	451
Valstybė nėra restoranas	457
Anoniminė sąmonė, arba Dar kartą apie tą patį	464
Mylint reikia būti pasiruošus kančiai	470
Gulk atgal į žemę, Kristijonai	478
Moralios politikos ilgesys	486
Apie pilietiškumą ir lietuviško velnio gaudynes	490
Rinkiminio bulviakasio metai	498
Kaip ir ką mes švenčiame	501
„Prieš trejetą dienų nuleistos Gedulo ir Vilties vėliavos...“	505
Santara–Sąjūdis: konspiracinė sąmonė	506
Pavardžių rodyklė	509

PRATARMĖ

Į šią knygą sutelkta toji Marcelijaus Martinaičio (1936–2013) įvairialypės kūrybos dalis, kurią tiktų vadinti publicistika.

Skaitytojai turėtų matyti, kas prie talentingo kūrėjo poezijos ir ne tik poezijos knygų, išėjusių jo gyventu laiku, pridėta po 2013 metų. Tai šios M. Martinaičio knygos:

Nenoriu nieko neveikti: poezija ir rankraščiai, sudarė ir parengė Valentinas Sventickas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2014;

Kaip katinai uodega peles gaudo: eseistika, eilėraščiai, Vilnius: Alma littera, 2015;

Sutartinė: [poezijos rinktinė, su komp. plokštele, kn. ser. Gyvoji poezija], sudarė Akvilė Rėklaitytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016;

Vakar ir visados: poezijos rinktinė, sudarė Deimantė Kažuskauskaitė-Kukulienė, [kn. ser. Lietuvių literatūros lobynas. XX amžius], Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2017;

Viskas taip ir liks: 1988–2013 metų užrašai, sudarė ir parengė Valentinas Sventickas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2018;

Lyrika, sudarė Marcelijus Martinaitis ir Gintaras Bleizgys, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2019.

Toliau.

Sąlygiškai atskiru ciklu tampa knygos, į kurias dedami M. Martinaičio straipsniai, prisiminimai, apmąstymai, pokalbiai su juo, jo pasisakymai diskusijose ir viešuose renginiuose. Tai tekstai, spausdinti periodikoje, kompiuteryje likę kalbų

ruošiniai ir pan. Iš tokių tekstų Antanas Rybelis sudarė ir parengė knygas „Gyvenimas į praeitį: prisiminimų atšvaitai“ ir „Pats sau nepažįstamas: kūryba ir kultūra“, abi išleido „Margi raštai“, 2018 ir 2019 m.

Publicistikos knyga, kurią dabar atsivertėte, įsilieja kaip tik į šitą ciklą. Bet aiškiai skiriasi nuo minėtųjų. Straipsnių, esė, pokalbių, užrašų akiratyje čia vyrauja politiniai, socialiniai reiškiniai, reagavimai į gyvenimo permainas – bendresni ir visai konkretūs, su pavardėmis ir datomis. Sąjūdis, mintys apie jo ištakas ir raidos dinamiką yra vienas iš leitmotyvų. Viskas rašyta tarp 1987 ir 2012 metų, o išskirtinio M. Martinaičio publicistinio aktyvumo laikas yra 1989–1995 metai, paskui 2001-ieji. Spaudos leidiniai, kuriuose dažniausiai reiškesi – „Gimtasis kraštas“, „Pozicija“, „Metai“, vėliau „Kelionė su Bernardinai.lt“.

Į knygą dėta tai, kas spausdinta tik periodikoje arba iš viso nespausdinta. Kitą reikšmingą M. Martinaičio publicistiką seniai galėjome skaityti jo knygose „Papirusai iš mirusiųjų kapų“ (1992), „Lietuviškos utopijos“ (2003), kolektyviniuose rinkiniuose, pavyzdžiui, „Atgimimo balsai“ (1991). Nemaža jos dalis išaugusi iš žurnalinių publikacijų, tačiau reikia žinoti, kad, rengdamas savo straipsnius spausdinimui minėtose knygose, M. Martinaitis paprastai juos tobulindavo, plėtodavo, detalizuodavo. Pakartosiu, kad tose knygose spausdinti tekstai į rinkinį „Iki Sąjūdžio ir po jo“ nededami. Bet yra keletas išimčių, – kai to paties pavadinimo straipsnio žurnalinė versija aki-vaizdžiai skiriasi nuo knyginės, ji į šią knygą patenka.

Rengiant knygą teko sisteminti antraščių, paantraščių, prierašų, nuorodų užrašymus, kai ką šiek tiek redaguoti (tuo pačiu=kartu, įtakoja=veikia; pasitaiko nereikalingų klausukų ir kablelių) ir komentuoti. Komentarai, žymėti GMM, yra Gražinos Marijos Martinaitienės. Kaip ir A. Rybelio sudarytų knygų atveju, tekstų teikėja parengimo darbams buvo ji.

Jeigu pabandytume mintyse sugretinti M. Martinaičio straipsnius su kokio nors publicisto ar apžvalgininko rašiniais, tai ir paaiškėtų poeto apmąstymų kitoniškumas. Originalus požiūris, ypatingas savitas stilius, netikėtos digresijos, įsiterpiantys gyvenimo vaizdeliai, gebėjimas metaforizuoti reiškinį, išvysti jį ilgametės istorijos išsklotinėje, lyriniai pasažai,

šmaikštūs įsimintini posakiai... Dėl to ir ne tik dėl to jo straipsniai ir pokalbiuose išsakytos mintys nesensta, o kai kurių įvykių numanymas ir prognozės stebina. Šios knygos skaitytojai gauna galimybę prižadinti atmintyje aptariamo meto įvykių tėkmę ir pasigėrėti vaizdingomis laiko „nuotraukomis“. M. Martinaitis paprastai nedatuodavo savo kūrinių, net ir rankraščiuose. Taigi straipsniai ir pokalbiai, turintys savo datas, tampa svarbiu jo požiūrių, nuotaikų, domėjimosi sričių kitimo liudijimu.

Valentinas Sventickas

2020 02 01

AR INDAS NEIŠSILIEJA ŽEMYN?

Šis pokalbis, kaip ir buvo galima laukti, subiro pagal „specialybes“. Vieni kviečiami mąstyti, kiti – daugiau skaityti eilėraščių, mokytis lotynų kalbos, o dar kiti – gražiai elgtis miške, gatvėj, namuos... Nieko neprikiši – visų teisybė. Bet kaip tyčia, kai tik pradedame ieškoti kultūros bendrumų, dar labiau toldami vieni nuo kitų, imame „specializuotis“ pagal išsimokslinimą, pareigas, profesijas ar net „žinybines sistemas“, taip iškeltas R. Ozolo straipsnyje („Literatūra ir menas“, 1983. I. 22). Auklėjimo sumetimais beveik viską bandome įjungti į bendrąją kultūrą, net įvairius nuostatus, instrukcijas, darbo drausmę, elgesio taisykles, ir su didelėm pajėgom lekiame ten, kur turėtų užtekti apylinkės įgaliotinio.

Taip ir nesutariame, kas mus visus sieja, dėl ko dirbam žemę, rašom knygas, kalbamės vienas su kitu. Prisdarėm visokių kultūrų, o kokios nors vienos štai ir nesurandame. Viskas atskirai, rodos, aišku ir gerai, o kai į viena mėgini sudėti – neišeina. Ir sukame akis į šalį... Gal dar reikia ką nors priskirti, kad viską apreptų? Bet kad nesurandame, kur ta lietuvių kultūra prasideda: ar Balbierišky, ar sporto rūmuose, o gal miške? Rašom rašom knygas, o kam nors ims ir pasirodys, kad geriausiai mokame skaldyti malkas, kad reikia eiti į mišką, jei nori pasitikrinti, ar dar esi kultūringas...

Jei žmogus „apsisprendžia“, kad jis šį kartą miško dar nepadegs, reikėtų tai suprasti ne kaip kultūrą, o kaip normalaus ar pradedančio normalėti žmogaus elgesį, socialinę normą, išugdomą mokykloj, šeimoj, viešose vietose, o jei kas – ir tam tikrame skyriuje... Kodėl tą nelemtą butelių daužymą visi kaip

vienas priskiriame kultūrai, o diskutuojame, ar lietuvių kultūrai priklauso tai, kas buvo lotyniškai parašyta senajame Vilniaus universitete?..

Bendroji kultūra nedubliuoja apylinkės įgaliotinio funkcijų, neturi įgaliojimų taikyti baudžiamąsias sankcijas, nors ir norime kiekvienas savo srityje primesti jai prižiūrėtojos vaidmenį. Tačiau vis dažniau kalbam, kad ir ją pačią reikia saugoti. Jei šalia „kultūringų“ kultūros namų matai nesaugomą ar sužalotą (kaip tai neretai būna!) paminklą, ši gyvenvietė yra nekultūringa, nors joje ir apsilankė dešimt simfoninių orkestrų. Dar nėra, matyt, kultūrinės savimonės, tikro poreikio. Tad ir kalbam apie viešą elgesį ar sekmadienio pramogą. O kultūra?

Juk ji yra laisvo pasirinkimo sfera, tiksliau – tam tikras būdas rinktis daiktus ir dvasinės kultūros kūrinius pagal susidariusias tradicijas, socialinio gyvenimo ypatumus ir kt. Visuomenė nekultūringa, kol ji mažai turi tų „daiktų“ arba kai jų nemoka rinktis, jų sieti su savo veikla, tikslais, gyvenimu; tada juos laužo, jiems keršija.

Ką ir besakysi, sugebam šiandien daug ką gražaus sukurti. Tam esam talentingi. Gražiai straipsny „Kuo pavojingas vienušisškumas“ („Literatūra ir menas“, 1983. II. 2) pasakė B. Kuzmickas, kad mūsų „širdys yra gerokai talentingesnės už galvas“. Bet jau atėjo toks laikas, kai be galvų neapsieisime: reikia išmokti naudotis ne kuo kitu, o tuo, ką patys susikuriame. Nedovanotina, kad lyg ir nemokame. Ar ne paradoksalu, kad, gabiai plėtojant atskiras profesionaliosios kultūros sritis, kai kuriose visuomenės gyvenimo „zonose“ didėja nekultūringumas, atsiranda kažkokia izoliacinė terpė, atitrūkimas.

Apie žmogaus kultūrinį mentalitetą sprendžiame kaip kokie prižiūrėtojai: kiek jis perskaitė, kaip pereina gatvę (juk skelbiami ir visokie vaikščiojimo ir važinėjimo kultūros mėnesiai!), o ne pagal jo elgesį situacijose, kai reikia rinktis savarankiškus sprendimus, kurie niekam nedaro „žalos“ (iš viso „žalos“ motyvas neturėtų būti siejamas su kultūra). Priešingai – platus įvairių pasirinkimų diapazonas padaro žmogų lankstesnį, savarankiškesnį. Jeigu nėra ko rinktis, jeigu nesugebam – tai kokia čia kalba apie kultūrą.

Sutinku su B. Kuzmicko samprotavimais apie kultūros fun-

damentalių pagrindų kūrimą, jos bendrą nacionalinę strategiją, priklausančią nuo mūsų profesionalaus pasiruošimo, išprusimo, akiračio. Tačiau kultūrai priklauso ne tik „kultūros daiktai“, bet ir tai, kaip su jais elgiamasi, kodėl jie pasirenkami, integruojami asmenybėje. Kultūros „vartojimą“ neretai suprantame tik kaip išprusimą vienoje ar kitoje srityje, sugebėjimą beveik profesionaliai vertinti dvasinės kūrybos reiškinius. Toks „vartojimas“ ir yra tik vartojimas, perdėm vienpusiškas ir specialus, integraliai neapimantis žmogaus. Kuriame gana siauras ar net specialias kultūringumo sąvokas, artimesnes meninei savimonei.

Esame gerokai įsigąsdinę dėl tos savo kultūros, o ypač peręąsdinome tą mūsų vadinamąjį vartotoją: visi šaukiame, ko nors reikalaujame, kiekvienas pagal savo „specialybės“ taisykles mėginame reglamentuoti kultūrinę asmenybę. Poetui jis nekultūringas, jei neskaito eilių, muzikui – jei nevaikšto į simfoninius koncertus, o bėga klausytis „Nerijos“, filosofui – jei nemąsto... Reikalaujame sankcijų, nurodymų, nutarimų. Permeti akimis ir nuleidi galvą – taip ir neužteks gyvenimo pasidaryti kultūringam. O, rodos, stengiesi...

Galvoji sau: o kas bus su tais tūkstančių tūkstančiais, kurie ir nesusidurs su rinktinėm knygom, spektakliais, kas bus su tuo, kurį matai pro autobuso langą paplente vedantį karvę ar ką nors visą dieną dirbantį laukuos?.. Ar jis žino, kokias jam knygas rašome, kokią aukštą kultūrą jam gaminame, dėl kurios aukštumo gauste gaudžia teatrai, literatūros vakarai... Ar jis pasmerktas likti „nekultūringas“? O gal čia yra kas nors kita?

Turbūt taip reikėtų galvoti, bet darosi bjauru. Sumenkėja žmogus, kai tik jį, kaip kultūrinę asmenybę ar „objektą“, atskiriame nuo jo gyvenimo būdo, interesų, patyrimo, protavimo. Ir štai jis: visą savaitę – vairuotojas, o sekmadienį – vartotojas! Jį specializuojame dviem priešingom kryptim: nieko nepaisydami, ruošiam tik specialiai ūkinei veiklai („Mes juos tiesiog dresuojame“, – pasakė vienoj profesinėje mokykloje) ir – kaip priešingybė – pratiname **profesionaliai** vertinti išskirtinius, beveik vien reprezentacinius kultūros ir meno reiškinius, žinoma, pralaimėdami, skėščiodami rankomis („kas mūsų laukia!“), graudžiai žiūrėdami į supjaustytus kėdžių apmušalus po spek-

taklio, į kurį sostinės publika negauna biliety! O gal tai kerštas už tą beasmenį prie jo visam gyvenimui prisegtą „vartotoją“?

Kviesdami visus mąstyti, ar turime apie ką mąstyti? Ar sugėbame įsijausti į dalykus, kurie mus sieja ir su anuo einančiu paplente nežinomu kaimiečiu, ir su knyga, architektūra, parkais? Ką mes visi atpažįstame bendrame vardu, viršelių, afišų, formatų, apmušalų, vitražų sraute? Ar nepradedame „išgyventi“ ir „mąstyti“ kartais prie butelio, kartais – ne, vien tik prestižo sumetimais?

Kultūra – toks pagal vardus ir viršelius neskaidomas dalykas, kuris užpildo visas gyvenimo tuštumas, ugdo kolektyvinės savigarbos jausmą, kuris gerokai skiriasi nuo prestižinio išprusimo tik kurioje nors vienoje kultūros ar dvasinės kūrybos srityje. Kūryba, meno suvokimas bei dvasinio gyvenimo idealai yra prielaida atsirasti tai sunkiai nusakomai komunikacijų sistemai, kurios dėka funkcionuoja įvairios nacionalinio gyvenimo sferos, ką ir vadiname bendrąja kultūra. Tam tikru universaliu būdu ji jungia mokslą ir meną, gamybą ir gamtą, žmogaus užsiėmimą ir charakterį, istorinį ir socialinį patyrimą, tradicijas ir profesinę veiklą. Dažnai visa tai reguliuojama ne kokiais nors nuostatais, o įsijaučiant, atpažįstant.

Jau daug pasiekėme, sakysim, prusindami žmones pažinti ir suvokti meną, susilaukiame gražių atgarsių. Bet ši veikla nėra vienintelė, nors ir įspūdingiausia, ji negali viena pakeisti tų jungiamųjų grandžių pojūčio, antrinės sistemos, kuri sudaro žmogaus dvasinį ir psichologinį kontekstą. Šitaip iš kultūros „zonos“ eliminuojame mokslinį ir techninį mąstymą, net supriešiname, atskiriame praktinę veiklą, sukiršiname folklorinę ir miesto kultūrą ir t. t. O juk kultūros supratimas atsirado ir yra prasmingas dėl to, kad jungia nacionalinio gyvenimo visumą į darniai funkcionuojančią, viską specifiniu būdu fiksuojančią sistemą, kalbant moderniškai, pagal tam tikrą jos šifrą kuriamos ar istorijoje tradiciškai atkuriamos atskiros grandys.

Kultūra tampa menu kurti save, nusimanymu, kad nesi tik „gyvenimo gyvulus“, išdresiruotas visą gyvenimą knyburiuoti prie kokio nedidelio rankdarbio. Ir mes dar žmogų bandome skaidyti, dalintis, ir jis pradeda kurtis skirtingas savo asmenybės teatre, darbe, šeimoj, gatvėj... Atskirai visur „kultūrin-

gas“, o kai tokį pamatai „visą kartu“, tai ir nenori su juo turėti reikalų.

Kultūros vieningumą pakeičiame jos vienodumu. Siekiame, kad koks Balbieriškio kombainininkas pradėtų kalbėti apie Just. Marcinkevičių ir J. Avyžių taip, kaip apie juos pakalba „grožio įstaigų“ (taikliu A. Jonyno pasakymu) panelės. Išgirdęs, kad koks nors traktorininkas per patį darbymetį sustabdė traktorių ir jau mąsto, pervaręs I. Kanto „Grynojo proto kritiką“, tikriausiai pamanyčiau, kad ten užklydęs pusmoksliis ar šiaip vietos nesuradęs praeivis.

Ką mes kultūros vardu kartais darome su žmonėmis! Kaip nesuprantame jų vietos gyvenime, interesų, idealų! Jauti, kad reikia mylėti tuos žmones, suprasti jų mintis, jų savaip jaučiamą kultūrą, etinę savimonę, gyvenimo išmintį.

Neužmirštu po literatūros vakaro vienos nežinomos moteriškės pasakytų žodžių: „Kodėl jūs mus laikote tokiais kvailais? Paskaitėt tik sau, o ne mums. Pasijuokėt iš mūsų ir išvažiuosit sau!“ Tikrai – ar neįžeidžiame žmogaus, neretai jį vertindami pagal tai, kaip jis supranta rafinuočiausius, „representacinius“ kūrinius? Kodėl kitą dieną išvažiuojant taip keistai žiūri moterys, kurių nematei vakare, kas tie nematyti žmonės, kaip su jais kalbėtis, sveikintis, klausyti? Važiavai susitikti su darbininkais ar kolūkiečiais, o salėj matai tik „savus“. Kam čia tavęs reikėjo? O gal esi tik kieno nors užgaida, pakviestas užmušti laisvadienio nuobodulį?

Nieko bloga nesakau; besitrancydamas po vakarus, pažinau daug rimtų, literatūriškai išprususių žmonių, be kurių ir nebūtų tokio susidomėjimo poezija. Jie ne vien tik pakutena savimeilę. Tačiau vis dažniau susiduri ir su „vartojimo“ infantilškumu, riba, kurios jau niekas nebeperžengia, nepasiekia gilesnių ir paslaptingesnių žmogaus sielos klodų, jo įsijautimo į gyvenimą. „Mąstoma“ pavardėmis, pavadinimais. O kas tą žmogų kankina, kaip tos knygos, spektakliai, eilėraščiai yra susiję su jo gyvenimu, kaip tas žmogus jį fiksuoja, „vartodamas“ meno kūrinius (anksčiau tai darydavo folklorinėmis priemonėmis). Kažkur prapuola gyvenimas, žmogus ne tik kad jo neužfiksuoja, neįsijaučia į jį, bet ir neturi ką pasakyti be kelių stereotipinių frazių. Kaip jis gyvena ir kas jis yra – sužino iš laikraščių. Pasijunti izoliuotas, vienišas tuose mažų gyvenviečių dideliuose „rū-

muose“, kurie taikliai spaudoje kartais pavadinami „kultūros kombinatais“. Ten „labai labai“ laukė, o knygų dažnai niekas ir nepaskaitė, nes rytoj „labai labai“ lauks kito...

Dabar atsirado daugiau pinigų ne tik kišenėse, bet ir ūkių bei įmonių kasose – ir dalis jų skiriama kultūrai. Šiek tiek pradeda me gėdytis dvasinio apsileidimo, sumaterialėjimo. Ir tai gerai. Bet kad vėl – manome, kad kultūrą galima nusipirkti per pusmetį ar metus. Norėdami greitai ir įspūdingai „įdėti pinigus“, kad jie metų pabaigoje nebūtų nurašyti, kviečiame į „kombinatą“ tik žymiausią, tik eksportuojamą, tik reprezentacinį... Koks nors apsukrus organizatorius per pusmetį „pakelia“ kultūrą iki „miesto lygio“, užmaskuodamas žemą savos vietovės kultūrinį lygį. Jis iš kažkur atvažiavo ir netrukus vėl išvažiuos, net nepažinęs žmonių ar šiek tiek jų nekęsdamas. Štai stengėsi, pakvietė simfoninį ar kvartetą, o koncerto metu prie durų vyko kažkokios vyrų grumtynės, kažkas išėjo, garsiai šnekėjo. Trukdė vaikai, dirigentas ar kas nors iš atlikėjų turėjo tramdyti...

Ar kultūringai elgiamės su kultūra pagal vieną „žinybinės sistemos“ nukaltą modelį? Kvailai atrodo ir patys žmonės, patenkę ten nepasirošę – lyg kas juos būtų įstūmęs. Neužmirštu vienos televizijos laidos, kurios metu ceche sustatyti darbininkai pagal scenarijų „vaidino“, kaip jie labai ištroškę muzikos. Stovėdami su šalmais (!), jie klausėsi vieno labai garsaus simfoninio orkestro! Ar ne viso to rezultatas, kad gadinamos freskos ir vitražai, kad dailininkų paveikslus reikia užrakinti...

Įspūdingai atrodo ir visokios sutartys su teatrais ir kūrybinėmis sąjungomis, šefavimai, meno kūrinų dovanojimai. Tai gerai. Tik nereikėtų nusiraminti, kad tuo viską išsprendžiame. Dar yra ir artimoji, kasdieninė kultūra, supanti „kultūros kombinatą“. Užperkame aukštą kultūrą sekmadieniams, o kasdieniniame gyvenime kultūrai lėšų neretai pritrūksta. Ir stovi toks kultūros vienkiemis...

Kultūra yra visų bendra pastanga, būdas įprasinti ir humanizuoti savo veiklą. Jos atskirai nesukuria nei rašytojai, nei „žinybinės sistemos“, nei jokie kultūros rūmai. Bet taip jau atsitiko, kad bendrąją kultūrą pradėjome suprasti vien tik kaip profesionaliosios kultūros platinimą žinybiniais kanalais, kurie ją praleidžia tik viena kryptimi – žemyn. Niekas atgal negrįž-

ta – indas išteka žemyn. Gal dėl to meno žmonėse atsiranda nervingumo, netikrumo, nes prarandamas kontaktas su tais, apie kuriuos rašai ir galvoji. Pradedama kurti Sofijai, Kanams ar Berlynui, nes ir Balbieriškis pradeda pripažinti tik eksportuojamus kūrinius... Kultūros sąvoka projektuojama į niekieno zoną, ji neapima visuomenės įvairovės, socialinių sluoksnių, profesijų, interesų, likimų. Dažnai įspūdingai per trumpą laiką „pakeliame“ sugalvoto ir niekur neegzistuojančio, niekur ne gyvenančio „modelio“ kultūrinį lygį.

Šiandien daug ir įvairiom progom kalbama apie kaimą. Ne vis tiek, kaip jis atrodys, kas jame gyvens. Tai ir bendrosios kultūros dalykas, jei kultūrą suprasime kaip integralinę sąvoką, kuri kaimietį specifiniu būdu sieja su visa mikroekologine sistema. Dabar jau pradedame suprasti, kad laikas nuo „klajoklinės“ žemdirbystės grįžti prie sėslios, kad ir neefektyvi – kad ir kokia būtų moderniška! – be nuolatinai vienoj vietoj gyvenančių žmonių, susietų tam tikru kultūrinės savigarbos jausmu, įsijautimu į tradicines vertybes. Bandėme prikimšti kišenės pinigų – ir nieko. Vargu ar žmogų pririšime ir kartais atveždami „pačiupinėti tikrą“ rašytoją. O ir rašytojų tiek neturime – tuos pačius visai nučiupinės!

Anksčiau žmogus su aplinka tarsi buvo susietas savaime: prie vietovės jį pririšdavo paveldėjimas ir giminytė, kas šiaudien jau neturi didesnės reikšmės. Tik nujaučiame, kad dabar kaimietį su vietove, jo užsiėmimu galėtų identifikuoti kultūra. Bet kol iš jo darome „vartotoją“, nusižiūrėję į teatrų ir filharmonijų buhalterines ataskaitas, kažki ko nepasieksime. Ne vienintelė išėitis ir tie „kultūros kombinatai“. Ne vien tik darbas, bet ir gyvenimas tam tikroje vienoje vietoje turėtų kelti pasididžiavimą, išreikšti žmogaus kultūrinį mentalitetą. Bet jo gyvenamoji erdvė dažnai yra skurdi, mechaniškai įsprausta tarp įvairių gamybinių zonų, teritorijų, kompleksų. Atsiranda uždarytų patalpų jausmas. Paradoksalu, kad net „į gamtą“ jam reikia keliauti toliau nei miestiečiui. Prie kokių „objektų“ jis turėtų prisirišti? Standartinių kultūros namų neužtenka... Būtinai tam tikras jo kultūrinis psichologinis kontekstas, nusimanymas, kad šiame krašte, šiame kaime dar kažkas išauga ir be kilogramų, be centnerių. Daug apie žmones, jų kultūrą pasako tai, ar čia gerbiami

sumanūs, meniškąs prigimties žmonės, ar gali gyventi liaudies meistras, koks nors keistuolis mokytojas, renkantis senus daiktus? Ar išliko kas nors iš senosios liaudies architektūros, ar nesusprogdintas akmuo, apie kurį pasakoja seni žmonės ir kurio aprašyti atvažiuoja net iš Vilniaus? Ką senieji parodys vaikams po penkiasdešimties metų apie mūsų gyvenimą, apie tuos, su kuriais bus susijusi kultūrinė atmintis? Per gaisrus ir karus dešimtmečių dešimtmečius išliko mūsų senųjų dainių sodybos, ar išsaugosime dabartinių?.. Bet juk ten – mūsų literatūros tėviškė, buvę gimtieji namai. Ir pasidaro ne vis tiek, kur gyventi, kur ieškoti rublio...

Taigi – ar mokame rinktis ne iš dviejų langų vieną, o kultūros „daiktus“, ar jų dėka mokame kurti save? Ar kultūringas mūsų elgesys su pačia kultūra: su lotyniškai parašytomis knygomis, su liaudies daina, su išnykstančiais paukščiais ir upeliais, paveikslais, senais žmonėmis, kapinių akmenimis, senamiesčių gatvėmis ir naujais kultūros namais, su atvykusiu gastrolieriumi ir su tuo, ką kasdien matome pro savo langus?..

O apie savo bendrąją bei dvasinę kultūrą rimtai sušnekame tik tada, kai kur nors apsijuokiamo, sutingstame ar ko nors nepadarome. Reikėtų apie tai mažiau šnekėti, jeigu viską imtume daryti tik gerai: gerai parašyti eilėraščių knygą, gerai įstiklinti langą, gerai nutapyti paveikslą, gerai pasėti javus, gerai įsigilinti į savo sritį, gerai pažinti medžiagas, iš kurių ką nors darai. Ir užtektų, kad apie mus būtų plačiai kalbama ir rašoma kaip apie kultūringą tautą. Piramidės, senieji įrašai, miestų pamatai, įrankiai, piešiniai kaip tautų kultūra išliko, be viso kito ir todėl, kad buvo gerai padaryta. Žodžiais kultūros neįšnekėsime. Tiek, rodos, nedaug tereikėtų, ir netektų mums kartais gėdintis ar gėdingai girtis.

Literatūra ir menas, 1983, liepos 2, p. 5

Straipsnis išspausdintas tęsiant savaitraščio publikacijas su rubrika „Mūsų kultūros akiračiai“.

GĖLĖS NE TIK ŽYDI

Dabar vienas madingiausių žodžių – ekologija, įsikąstas visai neseniai, sakomas netiksliai, bet emocingai ar net piktai, lyg jis pats būtų kuo kaltas. Jį vartojam, kai kalbam apie užteršimą, netinkamą elgesį gamtoj. Kaip paprastai – naują dalyką visur kišam, tai ir tų ekologijų dabar atsirado visokių. Jau yra ne tik gamtos, bet ir skruzdžių, grybų, paukščių, net šeimos ir moterų ekologijos, o neseniai kažkur perskaičiau – vaikų ekologija! Vietoj tų ekologijų kartais geriau tiktų sakyti lietuviškai: durnumas, šaukštaprotystė, smegenų suminkštėjimas arba dar stipriau: žalčiai, rupūžės... Bet ką padarysi – per kokį nors žodį pradedame kalbėtis kaip pro langelį.

Taigi – vaikų ekologija. Užteršimas – tokia dabar publicistinė to žodžio reikšmė, ir „vaikų ekologija“ išvertus reikštų – užteršti vaikai. Bet kas juos užteršė, kada ir kuo, jei ne taip seniai jie, sveiki ir linksmi, šypsojosi iš plakatų, buvo rašomi šūkiei: vaikai – gyvenimo gėlės, auga šauni darbo pamaina, valstybė rūpinasi vaikais, ačiū už tai... Buvo žinoma, kad jais kažkas nuolat rūpinasi, auklėja, maitina ir šiltai rengia, ir todėl nesukant sau galvos buvo pradėta gimdyti vis daugiau „pagiringų vaikų“, „siaubukų“, kurie padovanojami valstybei rūpintis ir šiltai aprengti. Gėlės ne tik žydi, o, pasirodo, ir nuvysta, ir išsigimsta, paveiktos chemikalais, ir auga ne statistinė darbo jėga, o žmonės.

Savo vaikais ilgai puošėme gyvenimo fasadą, juos gražiai aprengdami ir išcackindami rodėme, kaip gerai gyvename. Neturiu duomenų, bet ir taip matyti, kad valstybė tikrai skiria daug lėšų, globoja ir nelaimingus vaikus. Bet su šia globa ar neatsira-

do parazitinis požiūris į vaiką, abejingumas jį paleidžiant į pasaulį, nes vis tiek jis bus pamaitintas ir šiltai apdengtas, kaip tvirtina viena vaikiška dainelė. Dabar jau yra našlaičių, turinčių abu tėvus, kurie ramiai smunka – jų vaikais visaip kaip pasirūpinta.

Vaikas atsidūrė viešumoje, jo maža statistinė figūrėlė prapuolė didžiulėje „gėlių“ puokštėje. Jis rikiuojamas, kaip viščiukas vyniojamas į ataskaitų popierių, mokomas stereotipinių frazių, kurių nesupranta, bet kurios vyresniems padėjo iškilti ir užsitikrinti padėtį.

O vaikas nori kalbėtis. Jam susikaupė begalė klausimų – jo suvoktų arba kalboje nesuformuluotų. Su kuo jis gali kalbėtis?

Man su studentais praktikantais tenka būti mokyklose, o neretai ir literatūros vakaruose. Ten, rodos, nieko blogo nevyksta, bet nuolat girdžiu pakeltą organizatorių ir auklėtojų balsą, kažkokią puolamąją intonaciją: mažiukams liepiama rikiuotis, eiti, išeiti, baigti, pradėti... Galvoju, kas su jais pasišneka, ne su visais, o su vienu? Kas nuramina tyliais, paprastais žodžiais? Darželiuose, mokyklose dabar dažniau kalbama „su visais“, tam paruošti balsai ir metodikos. Visus valdyti, rikiuoti, stumdyti lengviau nei vieną. Pastebėjau, kad kartais sutrinkam prieš vieną vaiką, nes jau nežinome, ką daryti, kaip kalbėti. Pradedame vengti vaikų. Neseniai „Tiesoj“ skaičiau, kaip į spec. mokyklą patekusi mergaitė prisimena vardą tik vienos mokytojos, kuri ją kartą užkalbino...

Vaikas, dedamas į vis didesnes „gėlių“ puokštes, tampa labiau vienišesnis. Kolektyvinė glوبا niekada nepakeis intymaus ryšio. Mūsų būdai su vaikais bendrauti dabar gana elementarūs. Didžiausią nerimą man kelia tai, kad nutrūksta kalbinis ryšys tarp vaiko ir suaugusio, kad nėra temų, išskyrus buitinių elgesį, dar – pavalgymą, miegą... Nesunku suprasti, kad neišugdžius verbalinio ryšio, neatsiras ir intymus, emocinis. Manėm, kad tai išugdys darželiai, mokyklos, jas net vadinome antraisiais gimtaisiais namais. O ten pasirodė vaikai, kurie praktiškai nemoka rišliai kalbėti, sudaryti sakinį, t. y. pasipasakoti ar papasakoti. Tokie mykiantys paskui stoja net į universitetą.

Gražiai ir šiltai apsirengusius ir pavalgiusius vaikus neretai ištinka kalbos badas. Yra vaikų, su kuriais net ir namuose beveik niekas nėra kalbėjęs, kalbinęs, išklauses. Jie įsivaina

tokią „dialoginę“ kalbą, kur net nereikia sakinių: atsakinėjo į klausimus, išmoko pasiteisinti ar žodžiais išsisukinėti. Kiek kartų tą mažą pasaulio tyrinėtoją ginėme nuo savęs, įmerkę akis į televizorių ar laikraštį, kartais burbtelėdami vieną kitą žodį... Jis nepajėgia susikurti individualios kalbos šnekos, kuria išreikštų savo vidinį išskirtinumą. Ir tai vyksta tada, kai aplink liete liejasi žodžių srautai. O vaiką ištinka kalbinis vienišumas...

Vaikai yra dideli kalbininkai, jie patys kuria žodžius, jais įvardija pasaulį. Nežinau, ką apie tai sako psichologai, bet be individualios kalbinės raiškos, man atrodo, neįmanoma asmenybė! Paskui ir lieka tokie užaušę.

Mus, lietuvius, šis dalykas užklupo nepasiruošusius, todėl ir pradėjom prarasti vaikus, žiūrėti į juos ar laukti jų pasirodymo su baime: kas iš jų išaugs, koks bus pasaulis, kaip gyvens, ko išmoks? Juos labai anksti prarandam, netenkam gražiausio dalyko – vaikų vaikystės, jos žavumo. Vyresnioji karta lieka vieniša senti, išeiti iš gyvenimo, kuris taip anksti ištuštėja.

Mažai žinom, kaip auga mūsų pačių vaikai. Žinom, kad jie kažkaip auga, kažko išmoksta ir kažkaip gyvens. Vaiko socializacija, galima sakyti, dabar vyksta už namų sienos: ten įgyjami įgūdžiai, žinios, specialybės, pagaliau – išmokstama kalba, kurios šiandien jau nevadiname motinos kalba, apie kurią rašydavo klasikai savo autobiografijose.

Tas ankstyvas svetimumas, ryšių nutrūkimas tėvams yra labai skaudus, ir priežasčių dažnai ieškoma ne šeimoj, ne namuose, ne savyje, o gatvėje, visuomenėje. Mes mažai turime būdų vaiką ilgiau palaikyti šalia savęs, kol mūsų butis dar nelengva, kol be namų beveik nėra kur būti kartu su visa šeima. Tai supratom, bet vėl – šeimas pradėjome ginti į būrius, į bandas, vadinami tai vakaronėmis, šventėmis. Beveik neįmanoma kartu praleisti atostogas, išvažiuoti savaitgaliui (vaikai – mokykloj!). O jeigu ir išvažiuosi, tai kur apsistosi, nakvos, pastatysi mašiną? Vaikas beveik nemato atsipalaidavusių, švenčiančių, poilsiaujančių tėvų, kada džiaugiamasi, žaidžiama, juokiamasi... Tas atsiradęs plyšys pradedamas maskuoti lepinant, įsiteikiant vaikui daiktai, pinigais, rūbais, žaislais, o tuštuma tik didėja. Šitaip bandoma vaiką prijaukinti, o daiktai – priešingai – didina susvetimėjimą.

Atvirai reikia pasakyti: esam nepasiruošę auginti vaiką mieste, mažuose mūsų butuose. Jį išdalinom tarp namų, darželio, mokyklos, gatvės, ir nėra kam jį surinkti į vieną, jį suvokti kaip vientisą mažą žmogų, neretai vienišą ir kenčiantį. Kartais teismo salėj paaiškėja (net mylinčiai motinai!), kad jo NIEKAS NEPAŽINOJO, nors popieriai apie jį rodė viską gerai.

Tradicinė kultūra vaiką tarsi globojo savaime, jis augo tarsi pats iš savęs. Mūsų klasika vaizduoja, kaip vaikas pats auga gamtoje, senelių prieglobstyje, niekieno specialiai nemokomas. Pašovęs katytę, pats suvokia padaręs negerai, o vaiko ir vyresniųjų ryšiai kritiškose situacijose paties vaiko sąmonėje išskyla kaip didžiausia vertybė („Motulė paviliojo“, „Bobulės vargai“). Tradicinį vaiko supratimą atsivežėm ir į miestus, nors jo auklėjimas jau nevyksta savaime, kartais net chrestomatiniai pavyzdžiai mažai ką jam sako, o ir jo realybė visai kita. Mes tos vaiko realybės ir nepažįstame, nežinome, ką jis mato, girdi ir ką nori pavadinti žodžiu. Dar mūsų vaikiška literatūra rašoma kaimo vaikams, sau patiems, kokie buvom vaikystės kaime...

Gimtas kraštas, 1987, gegužės 28–birželio 3, p. 4–5